

МЕМОАРИТЕ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК КАТО ЕТНОГРАФСКИ ИЗВОР (По материали от Старозагорски регион)

Евгения Иванова

О станала един ден сам самичка, обърнах мислите си към заминалите зад меня 74 години; прехвърлих през ума си всички лица, между които съм се движила, живяла и ползвала от тях; видях се останала почти сама от онова време... Скръбното чувство, което ме обзе при това размишление, наведе ме на мисълта, че след моята смърт всичко, което зная за делата и заслугите на някои достойни хора ще загине, затова реших да напиша някои слаби спомени за онези лица, с които е свързан моят живот...” така започва автобиографията си популярната възрожденска учителка, старозагорката Анастасия Тошева (Тошева 1911: 3). Оставяйки за поколенията своите спомени, повече или по-малко известни българи, дават възможност на етнографската наука да ползва информация, която отдавна е потънала в забрава. Самите автори са преки наблюдатели или участници в събитията, което в голяма степен определя фактологическата им точност. От друга страна, различният социален статус на пишещите и животът им в разнородни населени места предоставя своеобразни гледни точки и тълкувания за едни и същи събития. Извличайки от текста етнографската информация, анализирайки и съпоставяйки я с вече известни факти, изследователите имат възможност да изградят една по-пълна социално-икономическа картина на бита, културата, традициите, обичаите на българи, турци, евреи, арменци, цигани.

Старозагорският регион е облагодетелстван по отношение на мемоарната литература. Повечето от автобиографичните спомени са публикувани, малка част са запазени като машинописни преписи в архивите на местните музеи. От гледна точка на етнографския извор материал особено ценни са спомените на Андрей Тошев, Атанас Илиев, хаджи Господин Славов, Димитър Хаджигенчев-Бечу, поп Минчо Кънчев, Анастасия Тошева, Таню Пеев, Константин Бозвелиев, Христо Стамболски, които обхващат периода XIX – първите години на XX век. От всички посочени автори най-своеобразни са данните във “Видрицата” на поп Минчо Кънчев. Със своя спонтанен хумор и самоирония, авторът мимоходом е очертал етнографската характеристика на населението. Извлечените от естествения поток на разказа сведения, обаче са много близки до народопсихологията и духа на времето си.

Етнографската информация в мемоарите на авторите от Старозагорския край може да се обедини в следните групи:

1. Демографска и етническа характеристика на региона
2. Селище, жилище, обществени сгради

3. Занаяти, еснафски организации, търговия
4. Ежедневен бит
5. Традиционни празници; общоградски чествания
6. Обичайно-празнична система

Демографска и етническа характеристика на региона

Най-пълна и всеотраслова демографска и етническа характеристика на селищата в кааза Ески Загра дава поп Минчо Кънчев във “Видрицата”. Броят на къщите, движение на населението с оглед народностната и верската му принадлежност, наличието на училище и църква са само част от картинното описание на селата. Интересни са и бележките относно масовото заселване на българи в турски села – напр. Джуранлии (дн. Калитиново), Аладанлии (дн. Васил Левски) и др. (Кънчев 1983: 188, 246–248, 251–258). Бозвелиев обяснява липсата на активно революционно движение в Казанлъшкия край с етносоциалния състав на района, като споменава, че най-много тук са турците, но има и три чисто български селища (Шипка, Турия, Къзъл-агачдере) (Бозвелиев 1942: 77). Населението в Стара Загора е описано по етнически признак, посочен е и приблизителният брой на жителите – мъже, които се водят в турските нуфуз-тефтери за плащане на данъци. Това са общо 8576 души, от които 4205 българи, 3297 турци, 429 евреи и 645 цигани (Хаджигенчев-Бечу: 91; Славов 1858: 3). Според тези цифри регионът не е обезбългарен, а от 60-те год. на XIX век в Стара Загора преобладава българският етнос.

Селище, жилище, обществени сгради

Общо описание на Стара Загора дава Атанас Илиев. Същият изброява и отделя по етнически признак старозагорските махали и жилищата в тях (Илиев 1926: 42, 56), а тази информация почти напълно се покрива и с посоченото от Димитър Хаджигенчев-Бечу (Хаджигенчев-Бечу: 8-9) и хаджи Господин Славов (Славов 1858: 3). Те споменават за 35 махали, от които 15 български с 833 дворове, 18 турски с 1632 дворове, 1 еврейска със 75 къщи и 1 циганска със 110 къщи. Константин Бозвелиев, говорейки за архитектурата на Казанлък през втората половина на XIX век, отбелязва: “Братята Бозвели са играли навремето ролята на културтрегери в Казанлък. Те първи в нашата махала са си построили двуетажни къщи...” (Бозвелиев 1942: 11). Бащата на Атанас Илиев след като “...сполучил да увеличи повече от напред капитала си и за по-охолно живеене решил да си построи собствена отделна вече къща... През 1855 г. той съградил нова двуетажна къща с една стая над изба долу и две стаи, една по-голяма и друга по-малка с два одъра в коридора между тях, горе над една по-голяма изба” (Илиев 1926: 22). Строителството на християнски църкви и нови училищни сгради неизбежно е впечатлявало нашите автори, още повече, че и те са повече или по-малко преки участници в тези начинания (Илиев 1926: 5–7, 23; Кънчев 1983: 151–152, 171; Славов: 162–168).

Занаяти, еснафски организации, търговия

Водеща роля в стопанското развитие на българските земи през XIX век имат различните занаяти. Благоприятното географско и кръстопътно местоположение и плодородната земя на Старозагорския край дават възможност за просперирание на редица занаяти, свързани преди всичко с нуждите на местното население и на пазарите в Османската империя. Ето защо всички съвременници много подробно описват развитието на местните занаяти, производството и търговията с различни видове стоки, функциониращите в региона пазари и панаири. С производство и търговия на бакърджийски изделия, предлагани най-вече на Узунджовския панаир, бащата на Андрей Тошев издържа семейството си (Тошев 1935: 2–3). “Пътят ни водеше и покрай медникарските работилници, в които работниците зимно време, още от два часа сред полунощ, работеха медни съдове, или топяха стар бакър. По него време медникарството в града беше в най-големия си развой, като броеше повече от 60 работилници и дюкяни за готови стоки” (Атанасов 1936: 14–15). Таню Пеев изброява и описва над 15 занаята в Чирпан (Пеев 1938: 295–301). Трифон Илиев е един от най-печелившите старозагорски търговци, а “дядо Димо като се върнал в Стара Загора, занимавал се с дребна търговия, която по предимство състояла от разни готови лекове, като стъкла с балсамо и други от него приготвени. С тези стоки, лесно събирани с дисаги, той обикалял пазари и панаири в Северна и Южна България...” (Илиев 1926: 13, 16–17, 31). На Старозагорския “Сър-панаир... от по-близките градове и села се стичаха хиляди продавачи и купувачи, главно на разни видове добитък, а покрай тук – и на храни и всевъзможни стоки”. Атракциите са едно от развлеченията за местните жители и гостите. “Между другото, родителите ни водеха на Сър панаир да гледаме: как джамбази с дълги пръти в ръце ходеха и скачаха напред-назад по високо изопнати въжа, правеха и разни други фокуси; как се разиграваха маймуни и мечки. Понякога за едно петаче ни качваха на някоя по едра мечка, като същевременно мечкарят ни даваше и малко козина за уроки” (Тошев 1935: 4; Хаджигенчев-Бечу: 101). Чирпанският панаир е най-големият за добитък в южните български земи (Пеев 1938: 301–302).

Като икономическата организация, еснафите заемат особено важно място в живота на възрожденското общество. Ето защо, почти всички мемоаристи обръщат особено внимание на организацията и работата им, процедурата по избирането на протомайстор и неговите задължения, ежедневието и обучението на чираците, както и издигането им в калфи (Славов: 186–190; Илиев 1926: 66–67; Бозвелиев 1942: 70–76; Пеев 1938: 303–304; Стамболски 1972: 109). Тази процедура се извършва по време на специално угощение на майсторите, наречено “тиферич”. “За него се приготвят 15–20 овена или 70–80 агнета, ако е пролетно време, 15–20 кила ориз, нужното масло и пр.; а гозбата се състоеше от яхния и месо с фасул или нахуд ашуре (каша от ориз и захар), и пилаф. Чаушинът приканваше всички майстори, калфи и чираци, като им съобщаваше деня и мястото, където ще стане теферича...” (Славов: 187).

Ежедневен бит

Всестранна и интересна е информацията за ежедневието на местните жители. Поотделно се разглежда заангажираността на мъжете в принадлежащото им външно пространство със свободата, която предоставя (градската и селската общност, кръчмата, пазарът, панаирът, гурбетът) (Тошев 1935: 2, 5–9; Илиев 1926: 18, 60; Кънчев: 26–28). “Баща ми, роден през 1833 г., и тримата му братя – Стойчо, Тошо и Васил – въртяха търговия на дребно и на едро със силно развитие по ония времена в Стара Загора бакарджилък. Баща ми, който по възраст беше предпоследният, се бе учил в Пловдив и свободно говореше и пишеше гръцки и турски... И като училищен настоятел, и като член на меджлиса, той с особено усърдие се занимаваше с уредбата на църковно-училищните работи. Покрай бакърджийските дюкяни, баща ми имаше и книжарница. На младини, от време на време, той пътувал до Виена и до Галиция, откъдето тогава докарвал бакър на листа” (Тошев 1935: 2–3). В същото време царството на жената е домът – грижите за подредбата и поддържането на къщата, за отглеждането и възпитанието на децата. Описвайки ежедневието на жените в къщи, Андрей Тошев споделя: “ През деня, докато бащите ни биваха в чаршията на работа, добрата ни баба Мария – по баща, и майките ни се занимаваха с домакинство: месеха, готвеха, влачеха вълна, тъчаха, предяха, плетяха, шиеха дрешки или на канава бродираха по хасе и тюл, а понякога, пеейки, сядаха пред гергефа да си вземат възглавнички и други домашни украшения. Често в свободното си време, четяха някои от редките тогавашни книги... Ако и в ония години българската майка, въпреки тежката си късна работа, отделяше повече време и грижи за възпитанието на децата си дома...” (Тошев 1935: 6–7). Детските игри, посещението на училище, вечерното четене на книги ни представят света през погледа на децата (Атанасов 1936: 10–12; Тошев 1935: 4; Бозвелиев 1942: 20–26, 28). Част от ежедневието е ходенето на гости (Илиев 1926: 27; Тошев 1935: 8–9), ежегодното посещение на Старозагорските или Чанакчийските минерални бани (Тошев 1935: 12–19; Стамболски 1972: 105). Събитие, чакано с нетърпение от малки и големи, е гроздоберът (Илиев 1926: 30; Тошев 1935: 9–10).

И тъй като след Кримската война в българските земи църковното и просветното движение придобиват особено широк размах, то неизменна част от всички спомени са тези за ежедневието в училищата и службите в църквите. (Кънчев 1983: 92, 133, 309; Бозвелиев 1942: 20–26; Тошева 1911: 12–15).

Значително по-оскъдни са данните за облеклото. Поп Минчо описва селските дрехи (Кънчев 1973: 86, 88), докато в града прави впечатление западното влияние и новостите в облеклото. Атанас Илиев само споменава, че баща му, след завръщането си от Букурещ, ходел облечен с “френски опнати дрехи”, но скоро бил принуден да облече гащи, каквито носели тогава всички българи (Илиев 1926: 15). Бащата на Константин Бозвелиев “първи се явил с френски костюм, с колосана горна риза, с яка и вратовръзка и с колосани ръкавели (маншети). А когато майка ми, след едногодишен престой в Цариград,

се завърнала с шапка на глава – нещо неவிждано дотогава в Казанлък, направила сензация в целия град, а в махалата децата тръгнали подире ѝ” (Бозвелиев 1942: 11). Хаджи Господин Славов описва благотворното влияние на жената на гръцкия лекар Хрисант Будури върху облеклото на старозагорки (Славов: 14, 73).

Традиционни празници; общоградски чествания

Безспорно най-интересни за етнографа са сведенията за традиционната духовна култура – те са не само значителни по брой, но и всеобхватни. Отразявайки регионалното състояние, дават възможност за съпоставка с други райони и изграждане на общата картина. От друга страна, са и своеобразно допълнение към народната психология и мироглед.

Специално внимание авторите обръщат на традиционните народни празници и особено на тези, свързани с християнския календар. Най-обстоятелен в това отношение е поп Минчо, който не само ги описва, но и цитира напълно или частично повече от 50 народни песни, в това число и обредни. Част от повестуването му са и многобройните пословици, които, поставени като заглавни, въвеждат в последващия текст по особено оригинален начин. Ето само един пример: “Кучето кога побесней, пикаело на джамията на дирека” (Кънчев 1983: 66, 130, 137, 281, 291).

Коледа, Заговезни, Тодоровден, Великден, Гергьовден, Богородица, Никулден са само част от празниците, които се проследяват не само като ритуал, но и като обредна трапеза, като общоградско или общоселско празненство. Описани в прецизен хронологичен ред, те са разделени и по пол и възраст на участниците в тях. На този социален белег са подчинени и основните обредни моменти (Бозвелиев 1942: 170, 220; Тошев 1935: 38–50; Атанасов 1936: 121–122). Като народни празници на семейните са отделени “черкова “ и “курбан” (Кънчев 1983: 228, 249, 346). Специално внимание се обръща на църковното и светско честване на св. св. Кирил и Методий (Славов: 138; Илиев 1926: 138), на годишния ученически акт, провеждан традиционно на Петровден (Бозвелиев 1942: 25–26; Тошев 1935: 31–32; Атанасов 1936: 23–25; Илиев 1926: 52, 137–138). С интерес се следят театралните представления на местните читалища. Ролите в “Криворазбраната цивилизация”, “Многострадалната Геновева”, “Райна княгиня”, “Иванко” се изпълняват само от мъже. “Не можеше и другояче да бъде, при тогавашните строги нрави, женските роли се играеха от мъже преоблечени” (Тошев 1935: 31–32; Атанасов 1936: 22–23).

Обичайно-празнична система

Семейната празнична обредност е другата особено интересна страна от мемоарите. Многобройните данни дават основание за една по-точна и пълна реконструкция на духовната народна култура в региона.

На родилните обичаи няколко откъслечни сведения посвещава поп Минчо Кънчев – приготвяне и ходене на “Богородична пита”, “шитачка” на питата за дете, подготовката на кръстника за кръщение (Кънчев 1983: 163, 333–334).

Значително повече място се отделя на годежите и сватбите. “При еднообразния ни някогашен живот много приятни развлечения бяха годежите и сватбите... Сватбата беше истинско събитие и се предшестваше и последваше от разни старинни обичаи, непрекъснати свирни, песни и гошавки, които траеха цяла седмица...” (Тошев 1935: 22–25). Написани с много хумор и интересни подробности са страниците, посветени на собствената сватба на поп Минчо. А детайлното описание на задявките, годежите, размяната на пръстените, вземането на булката, свождането, различните следсватбени обичаи преминава като нишка през цялата му книга (Кънчев 1983: 108, 127, 139–140, 270). Хаджи Господин Славов отделя специално внимание на тежката градска сватба, когато местният чорбаджия Пухооглу жени сина си и “сватбата е траяла две недели и е била почти равна със султанските сватби” (Славов: 3).

На този фон значително по-бегли са описанията на погребения. Споменати са отделни прокоби за смърт, суеверия, “задуши” (Кънчев 1983: 180, 250–251; Илиев 1926: 19, 28–29; Славов: 153).

Картината на етнографските извори в мемоарите няма да бъде пълна, ако не се споменат и отделни събития, част от бита в ония години. Това са чумните епидемии в Стара Загора (Илиев 1926: 16; Атанасов 1936: 6), голямото наводнение в Казанлък през 1868 г., взело човешки жертви (Бозвелиев 1942: 18), посещението на турския султан Абдул Азис и на Търновския владика Иларион Макариополски. “... в средата на август (1867 г. – б.м.) Ески Заара ся тъкмеше да среща султан Абдул Азис. Навсякъде са чистеше, белосваха са къщите с киреч, туряха са байраци. Но наместо султана в Ески Заара дойде едирневския валия Хуршид паша. Него срещнаха чак на Муратлийската курия както се подобава с даули и зурли де що имаше в Заара. Учениците от турските училища, Руждието (прогимназията – б.м.) и медресето се бяха наредили по сокаците от дето минаваше валията. Учениците от българските училища се туряха по джадето за Едирне от Табахната чак до Хаджи Димитровата чушмя... По мръкнало от Ески джамиси, хвъргаха много фишеци” (Хаджигенчев-Бечу: 16–17; Илиев 1926: 73–74; Бозвелиев 1942: 23).

Така направеният най-общ преглед на етнографските данни в мемоарната литература от Старозагорския регион дават възможност на изследователите да допълнят картината на местния бит, традиции, обичаи и народопсихология.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов, 1936:** Атанасов, В. Спомени из живота и дейността ми. С., 1936.
- Бозвелиев, 1942:** Бозвелиев, К. Спомени. Казанлък, 1942.
- Илиев, 1926:** Илиев, Ат. Спомени. С., 1926.
- Кънчев, 1983:** Кънчев, поп М. Видрица, С., 1983.
- Пеев, 1938:** Пеев, Т. Исторически бележки на Таню Пеев. История и етнография на гр. Чирпан. Чирпан, 1938.
- Славов, 1858:** Славов, Хаджи Г. Статистическо описание на кааза Ески Загра.
- Славов:** Славов, Хаджи Г. Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в гр. Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX век. Машинопис. Регионален исторически музей – Стара Загора, 6, Стара Загора, 1858, 128.
- Стамболски, 1972:** Стамболски, Хр. Автобиография. Дневници. Спомени. С., 1972.
- Тошев, 1935:** Тошев, А. Ранни спомени. С., 1935.
- Тошева, 1911:** Тошева, А. Автобиография. Стара Загора, 1911.
- Хаджигенчев-Бечу:** Хаджигенчев-Бечу, Д. Спомени. Машинопис. Регионален исторически музей – Стара Загора, 6, Стара Загора, 126.
- Цариградски вестник.** бр. 369, 8 март.